

реалізації поставленої мети в надзвичайних умовах. Низький рівень психологічної готовності, навпаки, призведе до помилок, непогожденості дій, до неможливості перебороти труднощ, і, як наслідок, вирішити поставлені завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности. - М.: Наука, 1986. - С. 225.
2. Смирнов Б.А., Долгополова Е.В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. - Х.: Гуманитарный центр, 2007. – 395 с.
3. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М., 1992. - С. 18.

УДК 159.94

*Кокун О.М., д. психол. н., професор, завідувач лабораторії вікової психофізіології Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України,
Нічик О.В., к. психол. н., старший спеціаліст-психолог Військово-медичного управління СБ України*

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Статтю присвячено аналізу психофізіологічних аспектів професійного відбору фахівців, чия діяльність протікає в особливих умовах. Виявлено у процесі аналізу психофізіологічні детермінанти професійної успішності охоронців.

Ключові слова: професійний відбір, психофізіологічні детермінанти, діяльність в особливих умовах.

Постановка проблеми. Сьогодні постійно розширюється коло видів професійної діяльності, яка здійснюється в особливих, інколи екстремальних, умовах та супроводжується проявами професійного стресу, підвищеним ризиком емоційного вигорання та професійно-особистісних деформацій. Це зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на підвищення ефективності професійного відбору фахівців, діяльність яких супроводжується високим рівнем психічних та фізичних навантажень, шкідливими та небезпечними умовами праці. Адже саме система професійного психофізіологічного відбору шляхом встановлення максимальної узгодженості між індивідуальними психофізіологічними якостями людини, з одного боку, та вимогами професійної діяльності – з іншого, здатна істотно поліпшувати продуктивну, результативну сторону діяльності фахівця, забезпечувати

надійність його професійної діяльності в екстремальних, стресових умовах та сприяти оптимізації витрат психофізіологічних резервів, що є важливою передумовою збереження психічного і фізичного здоров'я [1], [5], [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на те, що професійний відбір визначає рівень придатності людини до певного виду діяльності на основі зіставлення її суб'єктивних можливостей з об'єктивними вимогами професії, В.О. Бодров виділяє два напрями досліджень, пов'язаних з проблемою відбору: з одного боку, вивчається особистість, індивідуальність у всій багатогранності її проявів (антропоцентричний підхід), з іншого – нормативи і стандарти професійної діяльності, її специфічні особливості і вимоги (професіоцентричний підхід) [1].

Категорію здібностей, яким властива індивідуальна варіативність і певний рівень розвитку яких зумовлює успішність оволодіння та виконання професійної діяльності, розглядають як базову теоретичну концепцію у вивченні людини як суб'єкта професійної діяльності. Водночас обмежені можливості формування певних професійно-важливих якостей у процесі діяльності, а також залежність успішності діяльності від наявності певних здібностей доводить необхідність психофізіологічного відбору [7].

Аналіз професійної діяльності є іншим напрямом досліджень, необхідним для здійснення ефективного психофізіологічного відбору. Вивчення вимог професійної діяльності до рівня розвитку психофізіологічних властивостей людини є особливо важливим при відборі фахівців для роботи в емоційно напружених, екстремальних умовах. Перелік професійно важливих якостей для такої діяльності передбачає, окрім певних індивідуальних психофізіологічних властивостей, ще й високу стресостійкість, емоційну стабільність, витривалість, які сприяють стабільній адаптації до особливих умов професійної діяльності та є здебільшого генетично детермінованими [1], [7]. Несформованість професійно важливих якостей у фахівця зумовлює низькі результати професійної діяльності, значну кількість помилок у роботі, подовжує час оволодіння спеціальністю, негативно позначається на здоров'ї працівників, знижує мотивацію до роботи та задоволення від обраного фаху [7].

Дослідженнями багатьох науковців [4],[6],[7],[8] доведено фундаментальну роль психічних якостей, детермінованих властивостями основних нервових процесів, у збереженні стабільного рівня працездатності в екстремальних, емоційно напружених умовах діяльності. В дослідженнях показано, що роль нейродинамічних особливостей є особливо значущою для забезпечення надійності роботи фахівця при

появі можливих чи несподіваних ускладнень ситуації; в меншій мірі вони впливають на загальну успішність діяльності [11].

При визначенні професійної придатності важливо також врахувати, що можливість формування індивідуального стилю діяльності обмежена колом спеціальностей, які не висувають жорстких вимог до типологічних властивостей нервової системи. Як вказують науковці, можливість корекції нейродинамічних особливостей є вкрай обмеженою; компенсація негативних проявів з боку нервової системи є можливою тільки за наявності високого рівня професійної мотивації, що зумовлює необхідність професійного відбору за цими властивостями, а також індивідуалізацію професійного навчання [7], [11].

Військово-професійна діяльність співробітників особистої охорони також характеризується наявністю особливих, екстремальних умов її виконання, численних факторів ризику. У професійній діяльності охоронців спостерігаються ознаки двох альтернативних моделей професійного стресу за Дж. Грінбергом [2]. Згідно з першою моделлю від працівника вимагають високих результатів, але водночас не дають змоги організувати і контролювати процес діяльності. Друга модель описує невідповідність витрачених зусиль і отриманої винагороди (заробітна плата, оцінка роботи, соціальний статус).

Незважаючи на те, що несприятливі чинники охоронної діяльності можуть перевищувати адаптаційні можливості фахівця і спричинити розвиток небажаних станів, психосоматичних розладів, спостерігається обмежена кількість теоретичних і практичних досліджень даної проблеми [3]. Бракує професіографічних і науково-методичних розробок щодо психофізіологічної оптимізації такого складного та соціально важливого виду діяльності як особиста охорона.

Отже, стан наукової розробки проблеми та жорсткі вимоги, які висуває специфіка професійної діяльності охоронців до розвитку їх професійно-важливих якостей та адаптаційних можливостей, свідчать про важливість для ефективного забезпечення військово-професійної діяльності охоронців розробки організаційно-методичних заходів, спрямованих на вдосконалення професійного психофізіологічного відбору. Тому метою даного дослідження було визначення психофізіологічних детермінант професійної успішності охоронців, що необхідно для прогнозування ефективності охоронної діяльності, уточнення нормативних критеріїв відбору охоронців та розробки психограма для даної спеціальністю.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні взяли участь 133 охоронці чоловічої статі, середній вік яких складав 32,5 року. Для визначення психофізіологічних детермінант професійної успішності охоронців було проведене комплексне вивчення індивідуальних

особливостей їх нейродинамічних властивостей, когнітивних функцій і особистісних характеристик. Нейродинамічні властивості охоронців вивчалися шляхом аналізу показників сенсомоторних реакцій різного ступеня складності, властивостей основних нервових процесів (функціональна рухливість і сила нервових процесів досліджувались за допомогою комп'ютерних модифікацій методик М.В. Макаренко у режимах “нав'язаний ритм” та “зворотний зв'язок”); рівноваженість нервових процесів - за допомогою комп'ютерної модифікації методики реакції на рухомий об'єкт). Для вивчення показників когнітивної сфери використовувались методики “Пам'ять на числа”, коректурна проба Бурдона, методика “Лічба за Крепеліном”, тест структури інтелекту Амтхауера. Особистісні характеристики охоронців вивчалися за допомогою таких методик: особистісний опитувальник Кеттелла 16 PF, опитувальник Шмішека, індивідуально-типологічний опитувальник ІТО, опитувальник для визначення індивідуальних стратегій подолання стресу SACS С. Хобфолла. Отримані дані аналізувались у зв'язку з експертними оцінками ефективності їх професійної діяльності. Для статистичного аналізу даних застосовувались порівняння середніх значень, частотний, кореляційний, факторний і регресійний аналіз.

У процесі дослідження було проведено професіографічний аналіз охоронної діяльності, який полягав у вивченні психологічної специфіки охоронної діяльності, її вимог до розвитку психофізіологічних якостей фахівців, визначенні адаптаційно сприятливих та дезадаптуючих чинників цієї діяльності. Як показав аналіз, професійна діяльність охоронців поєднує ознаки таких класів військових спеціальностей (за психологічною класифікацією), як моторно-вольовий, сенсомоторний та організаційний, а також характеризується перевагою суб'єкт-суб'єктних відносин.

Найбільш істотним дезадаптуючим чинником для охоронця є стресове напруження, пов'язане з такими специфічними особливостями професійної діяльності, як постійна вітальна загроза, психічна травматизація, підвищена відповідальність за власні рішення та дії, наявність періодів тривалої інформаційної невизначеності, сенсорної депривації, монотонії, необхідність приймати точні рішення та діяти в умовах дефіциту часу, складність завдань та конфліктність можливих виборів, певна залежність від поведінки колег-охоронців та особи, яку охороняють, клімато-географічні та фізіологічно несприятливі чинники.

Вивчення індивідуальних особливостей охоронців показало, що їх нейродинамічні функції відзначаються середніми і вище середнього темпом простих і складних сенсомоторних реакцій, середньою

функціональною рухливістю і вище середнього рівня динамічною витривалістю нервових процесів, відносно тривалим часом центральної переробки інформації у складній реакції вибору двох подразників з трьох, середніми показниками сили нервових процесів, перевагою процесів збудження і невисокими показниками врівноваженості основних нервових процесів. Когнітивні процеси охоронців характеризуються середніми показниками швидкості і точності процесів переробки інформації, різномодального запам'ятовування, концентрації уваги, інтелектуальної продуктивності.

Особистісні особливості охоронців в цілому відзначаються збалансованістю і гармонійністю проявів. Їм притаманні відкритість, екстравертованість, соціабельність, конформність, лабільність, сензитивність, демонстративність, лідерські тенденції, комунікативність, оптимістичність, врівноваженість, емоційна стійкість, сміливість, спонтанність, стеничність, розвинений самоконтроль, впевненість у собі. Спостерігається поєднання активних, просоціальних стратегій подолання стресу в соціальній взаємодії з обережними діями.

Водночас аналіз загальних особливостей психофізіологічних функцій, проведений з використанням методів описової статистики, виявився недостатнім для визначення нейродинамічних, когнітивних, особистісних детермінант професійної успішності охоронців та уточнення індивідуальних якостей, які сприяють їх успішній професійній адаптації. Тому було проведено поглиблене вивчення професійно-важливих якостей охоронців шляхом порівняння психофізіологічних показників охоронців з різним рівнем професійної успішності. Формування підгруп охоронців з низькою (A1) і високою (A2) професійною успішністю, чисельністю відповідно 63 і 70 осіб проводилось згідно із зовнішніми, об'єктивними оцінками ефективності їх професійної діяльності, наданими експертами.

Порівняння груп охоронців з різним рівнем професійної успішності показало, що фахівці з високою професійною ефективністю відзначаються такими особливостями нейродинамічних властивостей як більша стабільність, швидкість і менший час центральної переробки інформації у складній сенсомоторній реакції вибору одного подразника з трьох і більшою врівноваженістю нервових процесів. Когнітивним функціям охоронців з високою професійною ефективністю властиві більша швидкість і точність прийняття рішень, вищий рівень розвитку інтелектуальних здібностей і продуктивності інтелектуальної діяльності. Менший рівень концентрації уваги в умовах монотонії, виявлений в дослідженні, вказує вірогідно, що ця якість не є для охоронців професійно значущою.

Особистісні особливості охоронців з високою професійною ефективністю характеризуються більшими проявами щирості, стеничності, гнучких поведінкових стратегій, порівняно з менш успішними охоронцями. Водночас у них відмічається вищий рівень афективної ригідності, ергічного напруження, тривожності, експлозивності, схильність до імпульсивних та агресивних дій. Ці прояви, на наш погляд, відображають зміни психофізіологічного стану, спричинені перенапруженням адаптаційних механізмів, а не відображають професійно важливих для охоронців якостей. Факторна структура психофізіологічних якостей охоронців з високою професійною успішністю відображає наявність у них зрівноваженості нервових процесів, когнітивної ефективності, емоційної стабільності і спонтанності, просоціальності і незалежності; в той час, як у групі з низькою успішністю спостерігається переважання процесів збудження, динамічної м'язової витривалості, проявів когнітивної неефективності, конформності.

Виявлені відмінності психофізіологічних показників у групах охоронців з різною професійною успішністю наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння психофізіологічних показників охоронців з різною професійною успішністю: 1-група А1(n=63); 2- група А2 (n=70)

№	Показник *	M1	σ_1	M2	σ_2	t**	P
1	ЧЦПІ-1 (мс)	77,36	53,64	57,38	45,25	2,249**	0,026
2	ЛП РВ 1-3: cv	19,51	11,47	15,34	5,85	1287,0	0,006
3	Коректурна проба: коеф. концентрації	305,0	339,73	218,93	285,27	1547,0	0,028
4	Амтхауер: кількість правильних рішень	6,61	3,25	8,44	3,24	-3,107*	0,002
5	Кеттелл: L	6,49	2,93	8,01	2,96	-2,901*	0,004
6	Кеттелл: Q4	5,24	2,55	6,31	2,90	1542,0	0,024
7	Кеттелл: F1	-2,05	2,94	-0,98	3,07	-1,993*	0,048
8	Шмішек: експлозивність	1,94	1,13	2,62	1,36	1440,5	0,003
9	ІТО: нещирість	6,17	2,59	5,05	2,43	2,506*	0,013
10	ІТО: агресія	1,66	1,44	2,38	1,99	1585,5	0,029
11	ІТО: стеничність	3,98	1,42	4,69	1,70	1492,5	0,008
12	ПС: маніпулятивні дії	11,90	5,03	14,25	3,78	-2,997*	0,003
13	ПС: імпульсивні дії	9,24	3,94	10,54	3,22	-2,056*	0,042
14	ПС: агресивні дії	4,90	3,48	6,99	4,16	-3,072*	0,003

Примітки:

*- ЧЦПІ-1 – час центральної затримки в реакції вибору одного подразника з трьох;

*ЛП РВ 1-3: cv – латентний період вибору одного подразника з трьох, коефіцієнт варіації;

*ІТО – Індивідуально-типологічний опитувальник;

*ПС – методика визначення індивідуальних стратегій подолання стресу SACS P. Хобфолла;

** - t-критерій Стьюдента приводиться для показників з нормальним розподілом даних; в інших випадках – непараметричний критерій Манна-Уїтні.

Негативні афективні та особистісні прояви у групі охоронців з вищою професійною успішністю, а саме більший рівень афективної ригідності, ергічного напруження, тривожності, експлозивності, схильність до імпульсивних та агресивних дій, вказують на значну психофізіологічну ціну високої ефективності професійної охоронної діяльності. Поступове виснаження внутрішніх резервів, тенденція до накопичення хронічної втоми, наростання особистісних та афективних змін у охоронців з високою результативністю професійної діяльності збільшують ризик негативних впливів зміненого психофізіологічного стану на продуктивність діяльності та їх здоров'я.

Отримані у процесі дослідження результати, а саме визначені професійно- важливі особливості нейродинамічних, когнітивних функцій, особистісних характеристик охоронців, а також виявлені розбіжності між психофізіологічними показниками, які детермінують професійну успішність і є найбільш поширеними, типовими для охоронців індивідуальними властивостями, зумовлюють необхідність істотного вдосконалення процедури професійного психофізіологічного відбору, з метою збільшення загальної ефективності професійної охоронної діяльності і зменшення негативних впливів на фізичне і психічне здоров'я співробітників.

Рекомендації щодо організації професійного відбору співробітників особистої охорони розроблялись нами з урахуванням того, що високої ефективності психофізіологічний відбір може досягати лише за умови дотримання таких базових методологічних принципів при організації відбору, як комплексність, динамічність, наукова обґрунтованість, практичність, адаптивність критеріїв, диференційоване прогнозування [1], [5], [6], [7], [8].

Проведений психологічний аналіз специфіки професійної діяльності співробітників особистої охорони і професійних вимог до рівня розвитку індивідуальних психофізіологічних властивостей охоронця дозволив критично оцінити значну кількість психофізіологічних

методик та тестових показників, які традиційно застосовуються при недиференційованому (без урахування професійної спеціалізації) відборі фахівців, діяльність яких виявляє ознаки екстремальності, та визначити найбільш інформативні для ефективного відбору охоронців методичні підходи.

Рекомендовані нами методики для відбору охоронців задовольняють вимогам, які висуваються до методик психофізіологічного відбору [1], [7]. Висока дискримінантна здатність і низький інтеркореляційний зв'язок між методиками сприяють диференційованому вивченню професійно-важливих якостей, забезпечують винесення валідних і надійних психодіагностичних і прогностичних суджень відносно придатності особи здійснювати професійну охоронню діяльність. Валідність тестової батареї для оцінки професійної придатності охоронців забезпечується достовірними кореляційними зв'язками психофізіологічних показників з критерієм професійної успішності охоронців.

В результаті проведеного дослідження було визначено також методики, які можуть бути рекомендовані на різних етапах відбору: первинному, повторному (ретестування); а також діагностичний інструментарій для моніторингу психофізіологічного стану з урахуванням особливих умов професійної діяльності.

У зв'язку з високою соціальною значущістю і відповідальністю задач охоронної діяльності діагностування і прогнозування професійної придатності має здійснюватись з урахуванням значного обсягу інформації про індивідуальні психофізіологічні властивості та особистість кандидата. За результатами проведеного дослідження на основі кількісних (статистичних) і якісних критеріїв було визначено основний перелік методик для професійного психофізіологічного відбору охоронців, який охоплює різні сторони індивідуальності. Цей перелік включає:

1. Нейродинамічний блок

1.1. Методика для визначення латентного періоду простої зорово-моторної реакції; 1.2. Методика для визначення латентного періоду реакції вибору одного подразника з трьох; 1.3. Методика для визначення латентного періоду реакції вибору двох подразників з трьох; 1.4. Дослідження функціональної рухливості та сили нервових процесів за методикою М.В. Макаренка (модифікований варіант) в режимах “нав'язаний ритм” та “зворотний зв'язок”.

2. Когнітивний блок

2.1. Методика “Пам'ять на слова”; 2.2. Методика “Рахування за Крепеліним”;

2.3. Тест структури інтелекту Амтхауера.

3. Особистісний блок

3.1. Особистісний опитувальник Р. Кеттелла 16 PF; 3.2. Опитувальник для визначення індивідуальних стратегій подолання стресу SACS С. Хобфолла.

Кількісні результати стандартизованих психодіагностичних методик доповнюються даними, отриманими за допомогою інтерпретаційних та клінічних методів, які застосовуються у процесі експертної бесіди і дозволяють отримати діагностично-важливу інформацію за рахунок якісного аналізу варіативності поведінки особи з урахуванням перемінних її стану і ситуації дослідження. Важливим для отримання надійного діагностичного і прогностичного висновку також є залучення до експериментальних даних матеріалів спостереження й аналізу документів.

При проведенні в межах професійного відбору повторного тестування особи з часовим інтервалом, меншим за 6 місяців, має застосовуватись альтернативний варіант тестування, який складають аналогічні (за діагностичною, прогностичною ефективністю та вимогами практичності) психофізіологічні методики.

Виключення становлять методики для вивчення нейродинамічних властивостей, які можуть використовуватись без змін у тому ж складі, оскільки одно, дворазове проведення методики не викликає достовірної зміни результатів внаслідок тренування. Це саме стосується і методик “Рахунок за Крепеліним”, тесту вибору кольорів Люшера. Тест структури інтелекту Амтхауера, навпаки, дає істотне підвищення результату при повторному проведенні, навіть якщо воно відбувається через значний проміжок часу. Тому при першому тестуванні доцільно провести всі непарні субтести тесту Амтхауера, а при повторному – парні.

При проведенні повторного тестування більше ніж через рік можна використовувати ті ж самі особистісні опитувальники, але при подальших дослідженнях бажано уникати повторюваності тестів. При ретестуванні в період до року повторне вивчення особистісних характеристик можна не проводити, якщо немає підстав для припущення наявності певної динаміки особистісних проявів.

Оцінка військово-професійної адаптації та працездатності фахівців здійснюється за допомогою моніторингу психофізіологічного стану, під час якого проводиться діагностика функціональних станів, вивчається динаміка працездатності охоронців. Наявність критичних відхилень від нормативних значень у показниках психофізіологічного стану вказує на необхідність коригування виявленої негативної динаміки, розробки системи оптимізаційних і профілактичних заходів для

запобігання надмірному виснаженню функціональних резервів і розвитку патологічних станів.

За даними літературних джерел, методики, які застосовуються для моніторингу, мають відповідати певним вимогам: мати експрес-характер, давати інтегральну кількісну оцінку індивідуального психофізіологічного стану, підлягати автоматизації та комп'ютеризації, мати достатню точність і можливість прогнозу [5].

Таким вимогам, на наш погляд, повністю відповідають такі методики:

1. шкалована самооцінка різних параметрів психофізіологічного стану; 2. тест вибору кольорів Люшера; 3. “анкета співробітника” (модифікований варіант “анкети” [5]); 4. скринінг емоційного стану [9]; 5. методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Вассермана-Бойка.

Таблиця 2

Нормативні оцінки психофізіологічних показників для професійного відбору охоронців

№	Показник	Абсолютно придатні (M-3σ)- (M-2σ)	Цілком придатні (M-2 σ)- (M-1σ)	Придатні (M±1σ)	Умовно придатні (M+1σ)- (M+2σ)	Непридатні (M+2σ)- (M+3σ)
1	ЛП РВ 1-3	217-262	262-307	307-397	397-442	442-487
2	ЛП РВ 1-3, cv*	8.5-13	13-17.5	17.5-26.5	26.5-31	31-35.5
3	ЛП РВ 2-3	298-354	354-410	410-522	522-578	578-634
4	ЛП РВ 2-3, cv	0-4	4-13	13-31	31-40	40-49
5	ЧЦПІ – 1	0-4	4-16	16-118	118-169	169-220
6	ФРНП (ЗЗ): час*	57-63	63-69	69-81	81-87	87-93
7	ФРНП (ЗЗ) мінекср*	0	0-68	68-212	212-284	284-360
8	Крепелін: помилки*	0	0-0.003	0.003-0.013	0.013-0.018	0.018-0.023

Примітка:

*- нормативні коридори розраховувались з інтервалом 0,5σ:

(M-1.5σ)-(M-1σ) - абсолютно придатні;

(M-1σ)-(M-0,5σ) – цілком придатні;

(M± 0,5σ) – придатні;

(M+0,5σ)- (M+1σ) – умовно придатні;

(M+1σ) –(M+1,5σ) – непридатні.

ЛП РВ 1-3 – латентний період реакції вибору одного подразника з трьох;

ЛП РВ 2-3– латентний період реакції вибору двох подразників з трьох;

C_v – коефіцієнт варіації;

ЧЦП – час центральної переробки інформації;

ФРНП – функціональна рухливість нервових процесів.

ЗЗ- РЕЖИМ “ЗВОРОТНИЙ ЗВ’ЯЗОК”

Оцінювання рівня придатності фахівця до виконання професійної діяльності в особливих умовах здійснюється за допомогою нормативних критеріїв відбору, розрахованих на відповідних професійних вибірках. Слід також зауважити, що технічні характеристики програмно-апаратних комплексів істотно впливають на показники (в першу чергу швидкісні) досліджуваних властивостей, тому отримані дані вказують лише на наявність певних тенденцій і не можуть порівнюватись з результатами, отриманими на іншій апаратурі. В нашому дослідженні нейродинамічні властивості охоронців вивчались за допомогою програмно-апаратного комплексу ДЕСНА [10].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження виявило психофізіологічну специфіку військово-професійної охоронної діяльності, притаманні їй фактори ризику. Професійна діяльність охоронців поєднує ознаки моторно-вольового, сенсомоторного та організаційного класів військових спеціальностей, характеризується переважанням суб’єкт-суб’єктних відносин. Високий рівень стресового напруження виступає найбільш істотним дезадаптуючим чинником для охоронця.

Виявлені у процесі аналізу психофізіологічні детермінанти професійної успішності охоронців, а саме функціональна рухливість і врівноваженість нервових процесів, швидкість і точність когнітивних рішень, поєднання проявів стійкості, ергічного напруження, емоційної стабільності, спонтанності, незалежності, сформованість просоціальних та гнучких стратегій подолання стресу, стали базовими для визначення професійно-важливих для військово-професійної охоронної діяльності психофізіологічних властивостей, для розробки нормативних критеріїв визначення рівня індивідуальної придатності та інших компонентів психограми охоронця.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку і розробці нових високоефективних методів оцінки психофізіологічних детермінант професійної ефективності фахівців, діяльність яких здійснюється в особливих умовах, що сприятиме вдосконаленню і подальшому розвитку професійного психофізіологічного відбору таких фахівців, збільшенню загальної ефективності їх діяльності та

зменшенню негативних впливів на здоров'я шкідливих чинників професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511с.
2. Гринберг Дж. Управление стрессом. – Спб: Питер, 2004. – 496 с.
3. Деликатный С.К., Половникова Ж.Ю., Прыгунов П.Я. Основы профессиональной и психологической подготовки сотрудников личной охраны: Учебное пособие. –К.: Правда Ярославичів, 1998. – 548 с.
4. Дикая Л.Г. Особенности регуляции функционального состояния оператора в процессе адаптации к особым условиям // Психологические проблемы деятельности в особых условиях. – М.: Наука, 1995. – С.63-90.
5. Кохун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності. – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.
6. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.
7. Макаренко М.В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми. – К., 2006. –395 с.
8. Маклаков А.Г. Психологические особенности военно-профессиональной деятельности // Психология и педагогика. Военная психология / Под ред. А.Г.Маклакова . – СПб.: Питер, 2004. – С.144-162.
9. Матюха О.В., Нічик О.В. Експрес-оцінка афективних порушень: скринінг емоційного стану // Український вісник психоневрології. – 2006. – Т. 14, № 4 (49). – С. 48-53.
10. Матюха О.В., Яворський А.В., Панченко В.М., Юрченко А.В. Методичні рекомендації по практичному використанню психодіагностичного програмно-апаратного комплексу (ПАК) ДЕС-НА – Діагностична експертна система нейродинамічного аналізу / Під ред. М.П. Захараша. – К., 2007. – 21 с.
11. Психология профессионального здоровья / Под ред. проф. Г.С. Никифорова. – СПб: Речь, 2006. – 480 с.